

Recenzije i prikazi

doi: 10.21464/fi37212

René Descartes

Meditacije o prvoj filozofiji

KruZak, Zagreb 2015., preveo
Josip Talanga

U travnju 2015. godine objavljeno je novo bilingvalno izdanje čuvenih *Meditacija o prvoj filozofiji* Renéa Descartesa uz prijevod i iscrpni analitički pogovor Josipa Talange. Descartes je djelo konstruirao na temelju šest »meditacija«, stoga sam se u svrhe prikaza ovog izdanja odlučio na svojevrsan kritičko-analitički hod kroz metodološki blistave, ali vijugave i skliske staze Descartesovih meditacija.

Upućujući čitatelja na temeljne vlastite stavove o Božjoj egzistenciji i fenomenu duše, za koje tvrdi da bi ih, namjesto pomoću teologije, idealnije bilo dokazivati uz pomoć filozofije, autor već u posveti i predgovoru djela otkriva ključne motive koji su ga vodili pri stvaranju samog djela:

»Uvijek sam smatrao da postoje dva najvažnija pitanja, o Bogu i o duši, koja bi trebalo radije dokazivati uz pomoć filozofije nego teologije. Iako je nama vjernicima dovoljno da na temelju vjere vjerujemo da čovjekova duša ne propada s tijelom, i da Bog egzistira, ipak se čini da se nevjernike ne može na siguran način uvjeriti ni u kakvu religiju, ali isto tako skoro ni u kakvu moralnu vrlinu, ukoliko im se te dvije stvari prethodno ne dokažu naravnim zaključivanjem.« (str. 9)

Descartes tijekom čitavog spisa ističe krucijalnost metodike egzaktnog dokazivanja, što predstavlja paradoks u odnosu na, prema mojem mišljenju, krajnje upitnu egzaktnost »dokaza« koje autor iznosi kroz rad, a na što ću ukazivati tijekom prikaza. Također, bitno je naglasiti da su *Meditacije* apologija i svojevrsno literarno provođenje Lateranskog koncila koji je kršćanskim filozofima nalagao pobijanje svih argumenata što kazuju da duša propada zajedno sa tijelom. Pri ovom momentu

neupitno se nazire dogma kojom je Descartes navođen pri pisanju djela. U pismu posvete dekanu i doktorima »svetog« Fakulteta teologije navodi:

»Sama istina tako uzrokovat će da se i ostali nadareni i učeni pridruže vašemu sudu; a vaš će ugled učiniti da ateisti, koji su obično više poluobrazovani nego nadareni i učeni, odbace duh protuslovljenja ili čak možda da te razloge, za koje vide da ih kao dokaze primaju svi koji su obdareni oštroumljem, i sami prihvate, kako ne bi izgledali kao oni koji ih ne shvaćaju.« (str. 13)

Iako je, s obzirom na popriličnu kronološku udaljenost Descartesove i suvremene epohe, možda nepravedno navoditi argument limitiranosti i arhaičnosti argumentacije u navedenom kontekstu, ipak moram naglasiti da je percepcija ateista kao poluobrazovanika ništavna i posve zabludjela te smatram da je jednosmjernost i jednodimenzionalnost misaona dijapazona, uzrokovana deficitom hrabrosti, Descartesa ograničila na nemogućnost objektivnog i kritičkog, u punom smislu filozofijskog razmatranja problematika duše i božje egzistencije. Usudio bih se kazati da je njegov reflektivni ethos paradigma i ogledni primjer nepravilnog filozofskog pristupa problematici, koji već u začetku refleksije ima zadani rezultat analize, naime ima zadanu dogmu kojom je blokirana svaka potencijalna mogućnost luminoznog proširenja spoznaje usmjeravanjem intelektualne energije k domenama *aletheiae*. Tendencija podcjenjivanja može se promotriti i u drugom kontekstu. Descartes u predgovoru navodi da je djelo pisao na latinskom iz razloga što

»... nije o tome korisno naširoko poučavati na francuskom, u spisu koji svi svugdje mogu čitati, jer bi ljudi slabijeg duha mogli povjerovati da i oni mogu krenuti istim putem.« (str. 17)

Također, osvrće se i na prigovore što se nadviše nad njegov spis, posebice na onaj što zbori da iz toga što ljudski um, kada je okrenut samome sebi, ne spoznaje da je nešto drugo osim misleće stvari, ne slijedi da se njegova narav ili bit sastoji samo u tome da je misleća stvar, u smislu da bi riječ »samo« isključivala

sve ostalo za što bi se možda, također, moglo reći da pripada naravi duše. Descartes na to odgovara da nije namjeravao isključiti sve ostalo u odnosu na samu istinu stvari, nego samo u odnosu na vlastitu spoznaju. Tvrdi da je smisao teze da ništa jasno ne spoznaje za što zna da se odnosi na njegovu bit osim da je misleća stvar ili stvar što u sebi ima sposobnost mišljenja te iznosi da će u nastavku rada pokazati na koji način iz toga što spoznaje da ništa drugo ne pripada njegovoj biti proizlazi da zaista i ne postoji ništa drugo što joj pripada. Drugi prigovor na koji se referira usmjeren je k činjenici da iz imanjanja ideje stvari, tj. supstancije, savršenije od njega, ne proizlazi da je ta ideja savršenija od njega, a što namjera izlagati tijekom spisa.

Prva meditacija tematski je naslovljena »O stvarima u koje se može sumnjati«. U njoj Descartes izlaže uzroke zbog kojih možemo sumnjati u sve stvari, a posebice one materijalne. Meditaciju otpočinje navodom kako je u mladosti mnoge neistine prihvatio kao istine i kako je dvojbeno ono što je na to nadogrudio, a potom uvodi stav da, ako u znanosti želimo utemeljiti nešto čvrsto i postojano, jednom u životu svo svoje iz temelja treba preokrenuti te početi iznova. Navedenu misao smatram suštinski renesansnom i unapređujućom, no pitam se koliko je čvrsta, postojana i neurušiva zgrada znanstvenog dokazivanja crkvene dogmatike?

Na stranu s već naglašenim općim problemom pristupa, prva sumnja koju Descartes provlači kroz misaoni žrvanj jest ona o osjetilima. Za njih ustvrđuje da nas ipak ponekada varaju, dok razboritost nalaže da se nikada potpuno ne pouzdajemo u one koji su nas makar i samo jednom prevarili. Navodi da, iako nas osjetila možda ponekada varaju u detaljima kao što su veličina i daljina, postoje i mnoge druge stvari u koje se ne može sumnjati iako ih izvodimo iz osjetila. Pritom Descartes ponovno iskazuje stavove svojega doba, segregirajući psihički oboljele koje odbacuje iz kategorije umnih ljudi:

»Da su ove ruke uistinu moje, a i da je cijelo ovo tijelo moje, kojim bi se argumentom moglo nijekati? Možda samo ako se usporedim s ne znam kakvim bolesnicima, / čije je male mozgove toliko oslabila nesavladiva para crne žuči da neprestano tvrde ili da su kraljevi iako su jako siromašni, ili da su obučeni grimizom iako su goli, ili da imaju glinenu glavu ili da su oni cijeli bundeve ili da su napuhani od stakla. Ali takvi su bez uma, a i sam ne bih ispaio ništa manje bezumnim ako bih primio na sebe kakav primjer uzet od njih.« (str. 33)

Kao primjer osjetilne obmane navodi i argument sna te analogiju sa slikarstvom. Slikar, koliko god se trudio oponašati ono istinito, likovnim uratkom ipak ne prezentira čistu

istinu. Smatra da bi i općenitosti kao što su oči, glava, ruke i slično mogle biti izmišljene, međutim,

»... ipak istim argumentom smo obvezani barem priznati da istinito može biti i nešto drugo još jednostavnije i univerzalnije na temelju čega se – kao istinskih boja – oblikuju sve one – bilo istinite bilo neistinite – slike stvari koje su u našem mišljenju.« (str. 35)

Nastavlja mišlju koja kazuje da je svejedno bili mi budni ili spavali, dva plus tri je još uvijek pet, a kvadrat nema više od četiri stranice, te da se ne čini mogućim da bi tako jasne istine mogle dospjeti pod sumnju neistinitosti. No ipak, piše, da je u umu ukorijenjeno staro vjerovanje da postoji Bog koji može sve i koji ga je stvorio onakvim kakvim egzistira, ali pita se što ako je Bog takav da ga vara u pogledu spoznaje protežnosti stvari, oblika, veličina ili mjesta? Descartes nastoji razviti eksperimentalnu epistemološku sumnju spram svega što je ranije vjerovao, pitajući se što ako je sva istina usvojena po navici? Stoga uvodi pretpostavku zloćudnog duha (namjesto najboljega Boga – izvora istine), u najvećoj mjeri moćnoga i lukavoga, koji sav trud usvaja da ga vara. Descartes meditirajući zamišlja kako nebo, zrak, zemlja, boje, oblici, zvukovi i sve ostale stvari nisu ništa drugo doli varljive igre snova i zamke koje je zloduh »razapeo njegovoj lakovjernosti«. (str. 39) Meditaciju okončava stavom:

»Ali takav je poduhvat naporan, a nekakva me lijenost vraća u navike svakodnevnog života. Kao kakav zarobljenik, koji se možda u snovima ranio zamišljenom slobodom, pa i kada poslije počne naslućivati da se radi o snu, boji se probuditi, iz straha da me naporno bdijenje, koje slijedi nakon ugodnog mirovanja, ne će dovesti do nekakva svjetla, nego će me uvaliti u nerazršivu tamu već pokrenutih teškoća.« (str. 41)

Obavijen tminom sumnje, Descartes tone u san, kako bi se što efikasnije odmorio za iduću meditaciju.

Narednu meditaciju, naslovljenu »O tome da je narav ljudskog uma spoznatljivija od tijela«, Descartes otpočinje navodom da je prethodnom meditacijom zapao u takve sumnje da ih više nikako ne može zaboraviti, no odlučno nastavlja potragu za nečim sigurnim i neuzdrmanim. I tako, pretpostavljajući da su neistinite sve stvari koje vidi, da nema uopće nikakvih osjetila te da su tijelo, oblik, protežnost i gibanje samo izmišljotine, dolazi do zaključka da, unatoč svemu, ostaje istinito da on ipak jest, da on ipak postoji. Piše:

»Ali postoji obmanjivač, ne znam točno kakav, ali krajnje moćan i krajnje lukav, koji me uvijek zlački vara. No bez ikakve sumnje ja isto tako po-

stojim kad me vara. Neka vara koliko god može, ipak nikada neće prouzročiti da ne budem ništa sve dok ja budem mislio da nešto jesam. Zato sada, nakon što sam o svemu tome dobro promislio, moram odlučiti da je ovakav iskaz: Ja jesam, ja postojim; koliko god bih ga puta izrekao ili umom shvatio, nužno istinit.« (str. 45)

Pritom ga mori pomisao da u dovoljnoj mjeri ne razumije što je »on taj koji sada nužno jest«, pa nastavlja s meditiranjem o onome što je nekad vjerovao da jest, dakle prije nego li je dospio do navedenih misli, a potom namjera odstraniti sve što se može makar i najmanje oslabiti navođenjem razloga, tako da na koncu jednostavno ostane ništa drugo osim onoga što je sigurno i neuzdrmano. U nastavku meditacije pita se što je to čovjek, tijelo i duša te ih posredstvom hipotetskog misaonog obmanjivača podvrgava sumnji. Dolazeći do otkrića da se jedino akt mišljenja ne može odvojiti od njega i sve dok misli, on postoji, on sigurno jest:

»Zasada dopuštam samo ono što je nužno istinito; dakle, točno rečeno, samo sam stvar koja misli, a to je um, ili duša, ili intelekt, ili razum; to su izrazi kojih mi značenje nije bilo poznato ranije. Ja sam dakle stvar istinita i uistinu postojeća; ali kakva stvar? Rekao sam, koja misli.« (str. 49)

Navedeni iskaz predstavlja jednu od najpoznatijih filozofskih »kričica« i odista djeluje ingeniozno i bezvremeno, međutim stavimo li je u kontekst Descartesova misaona dijapazona prisutnog u »meditacijama«, možemo doći do zaključka da doseg naizgled neuništive snage mišljevine usahnjuje pred zastrašujućim zidom dogme, odnosno pred dokazivanjem božje egzistencije pod prijetnjom namiješene giljotine.

Baveći se dalje preispitivanjem zaključene pozicije, Descartes naglašava da sigurnost navedene spoznaje nije produkt imaginacije s obzirom na to da znanje o tome što on uistinu jest ne ovisi ni o čemu što izmišlja pomoću imaginacije jer, tvrdi, pomoću imaginacije zamišljati nije ništa drugo doli razmatrati oblik ili sliku tjelesne stvari, a što može biti samo privenjenje u snu. Putom navedenog dolazi do zaključka da se ništa od onih stvari koje može shvatiti uz pomoć imaginacije ne odnosi na onu spoznaju koju imamo o sebi te da je potrebno jako pažljivo odvratiti um od tih stvari kako bismo mogli što jasnije spoznati svoju prirodu.

Descartes uvodi primjer svojstava voska, čija se fizička stanja protežnosti mijenjaju ovisno o temperaturi koja ga prožima. Do odgovora na pitanje o tome je li to još uvijek isti vosak kao i prije zagrijavanja ne dolazimo ni osjetilima ni imaginacijom, nego isključivo umom.

»Nikada neću ispravno prosuditi što je vosak ako ne budem prihvatio mišljenje da on u skladu sa svojom

protežnošću dopušta također mnogo više raznolikosti nego što bih ja ikada mogao obuhvatiti pomoću imaginacije. Preostaje dakle da priznam kako ne shvaćam pomoću imaginacije što je taj vosak, nego ga spoznajem samim umom.« (str. 55)

Možda nije na odmet istaknuti da je potpoglavlje naslovljeno »Nepromjenjiva svojstva voska spoznaju se samo razumom«, ali da se tijekom naslovljene rasprave koristi pojam *um*, na što bi moguće trebalo obratiti pozornost i usporediti s izvornikom. S ovime na stranu, bitno je istaknuti da nakon svojega zaključka Descartes ipak naglašava da je um sklon pogreškama, a posebice ga zbuñuje sama pogrešivost uporabe jezika.

Slijedeći Descartesa dalje u analizi, dolazimo do poprilično aporičnog djela meditacije u kojem Descartes pokazuje vlastitu teleološko-intelektualnu upitnost:

»Budući da mi je sada poznato da se sama tijela ne spoznaju na svojstven način osjetilima, niti sposobnošću imaginacije, nego samim intelektom, te da se ne spoznaju na temelju toga što se dodiruju i vide, nego samo na temelju toga što ih shvaćaju intelektom, bjelodano je spoznajem da svojim umom ne mogu ništa lakše i očevidnije percipirati od toga.« (str. 61)

Istina je da se tijela ne spoznaju isključivo mehanizmom osjetila, međutim tvrditi da se tijela spoznaju isključivo intelektom, bez oštre refleksije dijalektičkog suodnošenja umnih i tjelesnih čimbenika, čini mi se ne više dostatnom tezom. Ne treba više tvrditi da spoznajemo materiju samo na temelju toga što je spoznajemo intelektom, nego da je spoznajemo na temeljnu mostovnog odnošenja uma i tijela. Mišlju o prvenstvu intelekta nad osjetilima Descartes okončava drugu meditaciju.

Treću meditaciju Descartes započinje isključivanjem sviju osjetila, a pod pretpostavkom da one stvari koje osjeća ili zamišlja pomoću imaginacije, izvan sebe, možda uopće ne postoje. Tvrdi da se sa sigurnošću spoznaje modusi mišljenja (osjetilne zamjedbe i imaginacije) ipak nalaze u njemu. Ističe:

»Siguran sam da sam stvar koja misli. Zar zato ne znam također što se traži da bih bio siguran o nekoj stvari? Zaista u toj prvoj spoznaji nema ničega drugog osim jedne određene jasne i razlučene spoznaje onoga što tvrdim. To dakako ne bi bilo dovoljno da me uvjeri u istinu stvari ako bi se ikada moglo dogoditi da bude neistinito nešto što sam spoznao tako jasno i razlučeno. A na temelju toga mi se čini da mogu postaviti kao opće pravilo: istinito je sve ono što spoznajem vrlo jasno i razlučeno.« (str. 65)

Tvrdim da jasna i razlučena može biti i shizofrena halucinacija, ali onkraj sfere halucinogenog subjektiviteta, u dijapazonu svekolikog objektiviteta, ona nije istinita. Slično mnije i Descartes, uvodeći ideju hipotetskog Boga obmanjivača pitajući se ima li Boga, a ako ga ima, može li biti obmanjivač?

Nadalje, Descartes piše o tri vrste ideja: urođenima, pridošlima i izmišljenima od njega samog, te zaključuje da vanjske stvari ne ovise o njemu. Domišlja i metodu istraživanja usmjerenu k spoznavanju problema postojanja stvari izvan njega o kojima su ideje u njemu samom, ali, smatra, ukoliko jedna predočuje jednu, a druga drugu stvar, utoliko je očito da se one jako razlikuju jedna od druge:

»... jer bez sumnje ideje koje izražavaju supstanciju jesu nešto mnogo veće i – da tako kažem – sadrže u sebi više objektivnoga (tj. predočenoga) realiteta od onih ideja koje predočuju samo moduse ili akcidente. A opet ona ideja po kojoj shvaćam Boga kao najvišega, vječnoga, beskonačnoga, sveznajućega i tvorca svih stvari koje postoje izvan njega – ta ideja zaista ima u sebi više objektivnoga (tj. predočenoga) realiteta negoli one po kojima se izražavaju konačne supstancije.« (str. 67.)

Snagu navedenog argumenta Descartes potkrepljuje stavom o kauzalitetu ideja u odnosu na objektivni i formalni realitet, tvrdeći da ne samo da nešto ne može nastati iz ništa nego i da ono što je savršenije (ono što u sebi sadrži više realiteta) ne može postati od onog što je manje savršeno. U lancu kauzaliteta, piše, nema nastavljanja u beskonačnost, nego na koncu treba doći do neke prve ideje kojoj je uzrok poput arhetipa u kojem je formalno (intrinzično) sadržan sav onaj realitet koji je u ideji sadržan samo na objektivni (predočeni) način. Teza podrazumijeva da ne može on sam biti uzrokom takve ideje. Dotične misli nago-ne ga na spoznaju da nije u svijetu samo on, nego da egzistira također neka druga stvar koja je uzrok takvih ideja te tako dolazi do prvog dokaza Božje egzistencije. U kontekstu prvog dokaza piše o tri elementarne ideje: o njemu samom, o tjelesnim stvarima (od kojih su samo neke jasne i razlučene i koje mogu proizlaziti iz njega samoga) i o Bogu – ideja koja jedina nužno potječe izvan njega samoga:

»Tako jedina preostaje ideja Boga. Treba razmotriti ima li u njoj štogod što nije moglo poteći od mene samoga. Pod pojmom Boga razumijem neku određenu supstanciju koja je beskonačna, neovisna i u najvišoj mjeri razumna i moćna te koja je stvorila kako mene samoga tako i sve drugo što postoji, ako bi još nešto drugo postojalo štogod da bi postojalo. A svi su ti atributi zaista takvi da ako pomnije promislim sve mi se manje čini da su mogli poteći od mene samog. Stoga iz sveg što je dosad rečeno treba zaključiti da Bog nužno egzistira.« (str. 83)

Smatram da je do ideje navedene beskonačne supstancije itekako mogao doći u vlastitom misaonom aranžmanu i to kombinirajući vlastitu racionalnost s idejom savršenijeg i isplaniranijeg bića no što je on sam, a s ciljem lucidnog kreiranja psihičke sigurnosti nasuprot strahu od narcističke misaone izolacije

koja za svjetlosni kompas nužno potrebuje ideju onkrajnosti, transcendentnosti kakvog božanstva.

Nadalje, tvrdi da, s obzirom na činjenicu da je on sam konačna supstancija, u njemu ne bi mogla biti ideja beskonačne supstancije, nego je u njemu isključivo zbog toga što potječe od neke druge supstancije koja je istinski beskonačna, a u ideji beskonačne supstancije ima više realiteta nego u ideji konačne. Iz toga proizlazi, zaključuje, da je u njemu prvotnija ideja Boga, nego li ideja njega samoga. Također, ideja Boga u najvećoj je mjeri jasna i razlučena te sadrži više objektivnog realiteta od bilo koje druge ideje. Uz to, nijedna druga nije po sebi istinitija od nje, niti se u kojoj drugoj nalazi manje sumnje u neistinitost, pa zaključuje da je u najvećoj mjeri istinita ideja najsavršenijega i beskonačnoga bića. Pritom se pitam ne bismo li Boga, umjesto kao najvišeg »bića«, nužno morali promatrati kao najviši odnos koji, ukoliko odista pokriva domenu beskonačnosti, utoliko nužno nadilazi bićečnost?

Prvi dokaz Božje egzistencije Descartes zaokružuje mislju da ideja Boga ne proizlazi iz puke mogućnosti, pišući:

»Napokon, uvidam da se objektivni (tj. predočeni) bitak ideje ne može proizvesti samo od potencijalnoga bitka koji je, pravo rečeno, ništa, nego samo od aktualnoga ili formalnoga (tj. intrinzičnoga) bitka.« (str. 87)

Drugi dokaz Božje egzistencije elaborira pitanjima o tome može li on sam uopće postojati utoliko ukoliko ne egzistira biće savršenije od njega? Potječe li od sebe samog, roditelja ili nekog manje savršenog negoli je Bog? Navodi da se ne može misliti ni izmisliti ništa savršenije od Boga, pa čak ni nešto jednako savršeno te je, smatra, apsurdno pretpostaviti da je on sam uzrok svoje vlastite egzistencije. Također, nailazi na poteškoće pri pomisli da njegova egzistencija nije stvorena, navodeći da njegova egzistencija nužno ovisi o nekom drugom biću. Tvrdi da nema beskonačnog niza uzroka, a ideju o jedinstvu božjih savršenstava nije u njega mogao usaditi nikakav drugi uzrok od kojega ne bi imao i ideje o ostalim savršenstvima, jednako kao što nije mogao prouzročiti da ih spoznaje intelektom kao istovremeno spojiva i nerazdvojiva, a da nije istodobno prouzročio da prepoznaje koja su to savršenstva. Navedeno ga je ponukalo na sljedeću pomisao:

»Napokon da bi u odnosu na moje roditelje bilo istinito sve što sam ikada o njima mislio, moram reći da oni ipak ne održavaju moje postojanje, a i ni na kakav način nisu uzrokovali to što sam misleća stvar. Samo su stavili neke određene sklonosti u onu materiju u kojoj se prema mojoj prosudbi nalazim

ja, to jest um, koji jedino sada uzimam / kao sebe samoga. No ovdje na postoji nikakva teškoća u odnosu na njih. Zato uopće treba zaključiti da se već samo na temelju toga što egzistiram i što je u meni jedna određena ideja najsavršenijega bića, to jest Boga, najbjelodanije dokazuje da i Bog egzistira.« (str. 93)

Nakon što je iznio drugi dokaz Božje egzistencije, kroz posljednjih nekoliko pasusa ispituje na koji je način od Boga primio tu ideju, za koju pretpostavlja da mu je ona urođena isto kao što mu je urođena i ideja njega samoga. Zaključuje da ga Bog, koji ga je stvorio po svojoj slici, ne vara, a meditaciju završava mislju da je kontemplacija Boga najveći užitak u ovome životu.

Nakon rezimea prvih triju meditacija, Descartes u četvrtoj meditaciji »O istinitome i neistinitome« naglašava nemogućnost Božjeg varanja s obzirom na to da bi to poništilo njegovo savršenstvo. Uvodi hipotezu o pogrešivosti čovjeka jer se nalazi na sredini, između Boga i ništa. Sposobnost prosuđivanja istine, koja mu je dana od Boga, nije beskonačna, a to je ujedno i uzrok pogrešivosti pri prosuđivanju istine. Također, smatra da sposobnosti koje mu je udijelio Bog nisu beskonačne, ali su savršene u svojoj svrsi, a i tvrdi da ne možemo znati sve Božje razloge i svrhe:

»Budući da već znam kako je moja narav slabša i ograničena, dok je narav Božja neizmjerena, neshvatljiva, beskonačna, iz samoga toga dovoljno znam da su njemu moguće bezbrojne stvari o čijim uzrocima ništa ne znam. Zbog toga jedinoga razloga prosuđujem da u fizici nema upotrebu ona cijela vrsta uzroka koja se obično zahtijeva od svrhe. Naime mislim da isto tako bez lakoumlja ne mogu ni pomisliti da se mogu istražiti svrhe Božje.« (str. 103)

U nastavku četvrte meditacije navodi da su pojedinačna Božja djela savršena ako se promatraju u cjelini svijeta. Obrazlaže o tome da može zamisliti savršenije spoznajne ideje, ali ne savršenije od ideje volje, što podrazumijeva da je po volji najbližiji Bogu. Budući da volja seže dalje od intelekta, onda nastaje mogućnost pogreške:

»Odakle se onda radaju moje pogreške? Naravno jedino od toga što – budući da se volja širi dalje od intelekta – volju ne zadržavam unutar istih granica, nego je protežem i na ono što ne shvaćam intelektom. A budući da je volja indiferentna u odnosu na te granice, lako odstupa od istinitoga i dobrog te se tako varam i griješim.« (str. 109)

U nastavku meditacije piše da se indiferentnost spoznaje proteže na sve stvari koje ne spoznajemo dovoljno jasno i time se utječe na pristanak i zaključuje da ako nešto ne spoznajemo jasno i razlučeno, ustežemo se od pristanaka. Također, naglasio je da spoznaja intelekta uvijek mora prethoditi određivanju

volje, ali konačni intelekt mnoge stvari ipak ne razumije. Međutim, ukoliko se volja odnosi samo na jasnu i razlučenu spoznaju, utoliko neće biti pogreške jer

»... svaka jasna i razlučena spoznaja nedvojbeno jest nešto i zato ne može biti od ništa, nego joj je nužno Bog uzročnik.« (str. 117)

Pišući da postoje razlučene ideje vanjskih stvari, Descartes u petu meditaciju, »O biti materijalnih stvari i još jednom o Božjoj egzistenciji«, ulazi s namjerom otkrivanja mogućnosti zadobivanja čega sigurnog u materijalnim stvarima. Kada ih po prvi puta otkriva ne čini mu se da upoznaje što god novo, nego kao da se prisjeća onoga što je prije znao ili kao da opaža one stvari koje su već odavno bile u njemu, samo što ranije na njih nije obratio pozornost. Naglašava da pritom najveći fokus razmatranja valja usmjeriti k činjenici da u sebi nalazi nebrojene ideje o stvarima za koje se, čak ako možda izvan njega nigdje ne egzistiraju, ipak ne može reći da su ništa:

»Kao kada si, na primjer, pomoću imaginacije zamislim trokut, iako možda takav lik ne postoji nigdje drugdje izvan mogega mišljenja, niti je ikada postojao, ipak posve je određena njegova narav ili bit, forma – taj je lik nepromjenljiv i vječan jer ga nisam izmislio, ni ne ovisi o mojem umu.« (str. 121)

Nadalje, tvrdi da ideje nisu stečene osjetilima, nego su istinite tek kada ih jasno i razlučeno mislimo. Time dolazi do trećeg dokaza Božje egzistencije koji razlaže kroz sljedećih sedam tvrdnji:

- a) Ideja Boga nalazi se u njemu i mora imati barem isti stupanj sigurnosti kao i matematičke istine;
- b) Božja se egzistencija ne može odvojiti od Božje biti kao što se neka bitna svojstva trokuta ne mogu odvojiti od biti trokuta;
- c) mogući prigovor: ako Božju bit ne mogu zamisliti bez egzistencije, to ne znači da Bog uistinu egzistira – nužnost mišljenja nije nužnost samih stvari;
- d) u slučaju Boga bit nužnošću uključuje egzistenciju, a ta ga nužnost determinira da Boga misli kao egzistirajućeg;
- e) egzistencija je jedno od Božjih savršenstava – ideja Boga jedna je od urođenih ideja;
- f) jasna i razlučena spoznaja predstavlja osnovnu metodu koja ukazuje na očitost Božje egzistencije;
- g) spoznaja Božje egzistencije ukida sumnju u bjelodanu spoznaju geometrijskih zakona.

Meditaciju završava tvrdnjom da jasna i razlučena spoznaja ukida svaku sumnju te da

istina svega drugoga ovisi isključivo o spoznaji Boga:

»Osim toga, tako jasno uvidam da sigurnost i istina svakoga znanja ovise o jednoj spoznaji istinskoga Boga. Zato, prije nego što sam upoznao Boga, nisam mogao savršeno znati ništa ni o jednoj drugoj stvari. Sada pak neizmjerljivo puno toga, kako o samome Bogu i drugim intelektualnim stvarima, tako i o cijeloj tjelesnoj prirodi, što je predmet čiste matematike, može mi biti očito poznato i sigurno.« (str. 133)

Dodao bih da jasna i razlučena spoznaja upravo potiče na sumnju, odnosno na širenje spoznaje posredovano izoštrenom penetracijom kritičkoga uma spremnoga za novo, za kreiranje, za rađanje »Velikog podneva«, što ne isključuje i potencijalno otkriće »bogo-odnosa«.

»O egzistenciji materijalnih stvari i realnoj razlučenosti uma od tijela« posljednja je meditacija. Sadrži možda i najjaporičniju i najneodrživiju tezu spisa, naime onu o dualizmu tijela i uma. Meditaciju začine refleksijom o distinkciji između imaginacije i spoznaje intelektom, navodeći da sila zamišljanja pomoću imaginacije (utoliko ukoliko se razlikuje od sile spoznavanja intelektom) nije nužna za njega, tj. ne predstavlja zahtjev za bit njegova uma. Descartes smatra da imaginacija ovisi o nečemu što je različito od njega te se takav modus mišljenja razlikuje od čistoga spoznavanja intelektom utoliko što se um, dok spoznaje, okreće prema sebi samomu i razmatra neku od ideja koje su u njemu samome. Kada zamišlja pomoću imaginacije, okreće se tijelu i zorno si predočuje nešto što je u njemu primjereno ideji, bilo da ju je sam spoznao intelektom, bilo da je shvaćena osjetilom. Navodi:

»Lako, kažem, razumijem da imaginacija može tako djelovati ukoliko tijelo postoji. A kako nema nikakvog drugoga načina jednako pogodnoga za njezino objašnjenje, zaključujem iz toga kako tijelo vjerojatno postoji. Ali samo vjerojatno. Iako sve točno istražujem, ipak još ne vidim kako se iz te razlučene ideje tjelesne naravi koju nalazim u svojoj imaginaciji može izvesti ikakav dokaz po kojem bi se nužno zaključilo da neko tijelo postoji.« (str. 139)

Nadalje, ispituje osjetilne zamjedbe u tri koraka:

- a) razmatranjem da je osjetilno iskustvo aporno;
- b) refleksijom o varljivosti osjetilnog iskustva;
- c) zaključkom da ne treba sve što mu se čini da dobiva od osjetila prihvaćati nepromišljeno, ali ni sve dovoditi u sumnju.

Descartes mnije da je, kao stvar koja misli, odvojen od tijela i da može odvojeno od njege egzistirati, što »potkrjepljuje« iskazom

da egzistencija materijalnih stvari počiva na vjerovanju da osjetilne ideje potječu od vanjskih stvari i da je Bog jamstvo toga. Smatra da sposobnosti kao što su promjena mjesta, poprimanje različitih oblika i slično ne bismo mogli spoznati bez neke supstancije u kojoj se nalaze, niti bi uopće mogle egzistirati bez nje. No, tvrdi, očito je kako te sposobnosti, ukoliko egzistiraju, utoliko moraju biti u nekoj tjelesnoj, odnosno protežnoj supstanciji, a ne u razumskoj jer se u njihovu jasnu i razlučenu pojmu nalazi sadržana određena protežnost, ali ne i spoznaja intelektom.

Nadalje, iznosi stav da sama činjenica da Bog ne vara pruža nadu u spoznaju istine materijalnih stvari:

»I zaista nema nikakve sumnje da nešto istine ima u svemu onome o čemu me uči priroda: jer pod prirodom općenito promatramo shvaćam li samoga Boga ili usklađivanje stvorenja koje je uredio Bog; a posebno pod svojom vlastitom prirodom ne shvaćam ništa drugo nego povezivanje svega onoga što mi je dodijeljeno od Boga.« (str. 149)

Kroz posljednju meditaciju iskazuje i da mnoge pogrešne spoznaje o prirodnim pojavama umska priroda ispravlja i da nas osjetila ponekada varaju, ali nas naša priroda ipak ne navodi na to. Descartes primjećuje da je krucijalna razlika između tijela i uma u tome što je tijelo po svojoj prirodi uvijek djeljivo, dok je um posve nedjeljiv. Nadalje, primjećuje da ne utječu svi dijelovi tijela neposredno na um, nego samo na mozak, ili možda samo jedan njegov neznatan dio za koji se kaže da sadrži zajedničko osjetilo. Nakon razmatranja problema prenošenja signala za bol iz mozga kroz tijelo, meditaciju zaključuje navodom da, unatoč neizmjerljivoj dobroti, ljudska priroda, kao sastav uma i tijela, ne može, a da povremeno ne griješi. Pritom odbacuje sumnje kojima se vodio kroz meditaciju kao neistinite i besmislene, posebice razliku između sanjanja i bdijenja. Odbacuje i tezu o Bogu varalici te zaključuje:

»Jer na temelju toga što Bog ne vara, općenito slijedi da se u tome ne varam. Ali budući da nužnost obavljanja svakodnevnih poslova ne dopušta uvijek vremena za točno ispitivanje, mora se priznati da je u pojedinačnim stvarima ljudski život često sklon pogreškama, pa se također mora priznati slabost naše prirode.« (str. 164)

Luka Janeš